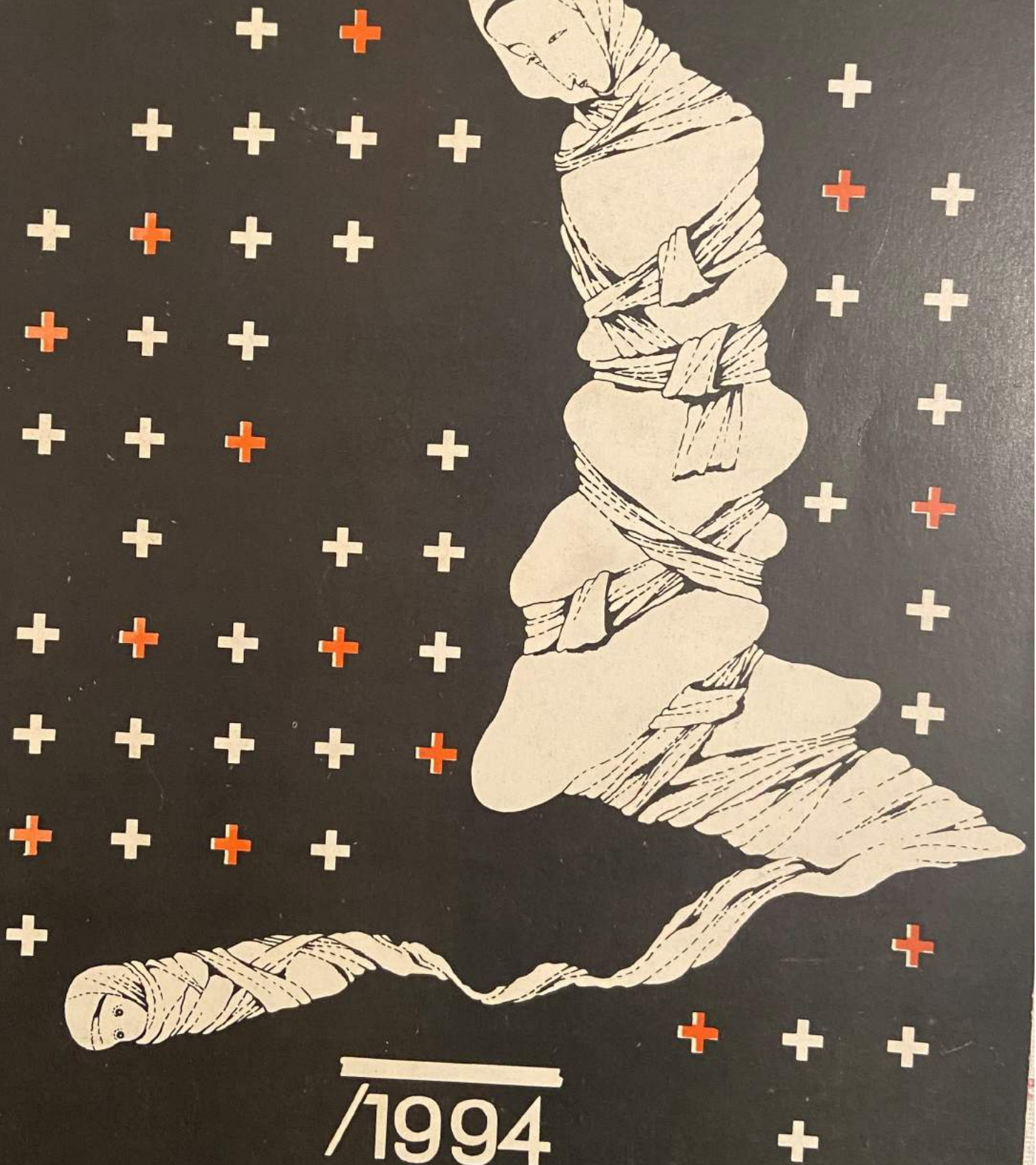


КРАЯНКА

незалежний

часопис



/1994

Зареєстровано Державним комітетом
України по пресі 13.07.1994 р., серія 3т, №42.

Засновник Юлія ЗЕЙКАН

Редколегія номера:

Юлія ЗЕЙКАН, член Співки журналістів
України, головний редактор

Віра СМЕРЕКА, літератор, голова Жіночого
товариства ім. Олени Теліги (Брадфорд,
Англія), заступник редактора

Любиця БАБОТА, кандидат філологічних
наук, д-р (Словачина)

Христя НАВРОЦЬКА, член ради Світової
Федерації Українських Жіночих
Організацій, пресова референтка Головної
Управи (Нью-Йорк, США)

Марія ЯСІНСЬКА-МУРОВАНА, про-
фесор, почесний член ради Закарпатського
жіночого товариства ім. Олени Теліги

Редакція:

Галина ДЖУЛА, відповідальний секретар
Любов ГАПАК

Марта БІРОВ

Ольга МАТВЄЄВА

Віра КОПЕЙКО

Леся КОЗОРИЗ

Обкладинка Надії ПОНОМАРЕНКО
(читайте на стор. 129)

Світлини Василя ТОВТА

*Редакція залишає за собою право скорочу-
вати і редагувати рукописи. Рукописи не
рецензуються і не повертаються. Пере-
друки дозволені тільки за згодою ви-
дання.*

Виходить двічі на рік
Ціна договірна

Адреса редакції:
294000, м. Ужгород,
вул. Жемайте 5а/4,
тел. 3-73-31

незалежний часопис КРАЯНКА

ПЕРШЕ ВИДАННЯ

Ужгород – 1994

Роман ОФІЦІНСЬКИЙ,
аспірант кафедри історії України
Ужгородського університету

"МАРІЙКА-НЕВІРНИЦЯ" ТА ІНШІ ЗАКАРПАТСЬКІ ЖІНКИ 1930-х РОКІВ

Як і ведеться, у 1930-х роках закарпатське суспільство жило сподіванками на мудрість і завбачливість офіційної Праги, столиці демократичної та економічно могутньої держави. Під її крилом, власне, і знайшло тоді свій надійний прихисток Закарпаття (Підкарпатська Русь). Отже закарпатські жінки тої пори вважались де-юре громадянками Чехо-Словацької Республіки. Загалом "чехословацький період" (1919–1939 рр.) в історію краю ввійшов як рідкісний прояв динамічного поступу, розквіту, духовного та економічного розквітачання українців у межах чужої державності.

30-ті роки чи не найбільше підкопали патріархальність, консерватизм місцевої людності, привели її у рух, заставили мислити категоріями глобальної політики. На порядку денному скромно з'явилося і питання емансипації, питання активної участі жіночого фактору в усіх сферах суспільного життя. Про це переконливо засвідчать спомини, почуті з уст краєнок, що переживали події півсторічної давності. А довершать картину приватні листи і листівки, світлини, низка інших документів з домашніх (фамільних) архівів, художні твори та публіцистика тої пори, відомості з різних архівних інституцій.

Саме тоді, в означені роки, серед корінного населення проходив досить драматичний процес

пошуку національної ідентичності. Тобто і жінки знаходились у дорозі від архаїчної етнічної самоназви "русинки" до модерної – "українки". Процес у цілому проходив нерівно: швидше торкнувся представниць гуцульського та бойківського субетносів і повільніше долинянок (лемківчанок). Проте практично всі, котрі голосились русинками, ніколи не протиставляли себе українкам із галицької чи східно-української еміграційної хвилі. Вони вважали себе дітьми одного народу, розірваного державними кордонами.

Однак у закарпатських українок із визначенням національної приналежності подеколи траплялись і речі курйозні. Приміром, якось запитали Анну Павлович, неписьменну селянку з с. Ростоки Волового округу (нині Міжгірський район), про її етнічні корені. На хвилю замислившись, вона впевнено відповіла: "Я – гречанка!" Урядовець акуратно записав це у відповідну графу. Проте предки Анни з с. Ростоки жодного

відношення до Балканського півострова не мали. Для неї поняття "нація" та "релігія" були тотожними. Отож називаючись "гречанкою", вона розуміла належність до греко-католицької конфесії.

Стати символом доби, візитною карткою краю доля присудила "Марійці-невірниці". Це перший чеський повнометражний фільм із закарпатського життя. Його лібретто написав І. Ольбрахт, сценарій – К. Новий, а постановку здійснив режисер В. Ванчура. Примітно, всі ролі доручили не професійним артистам, а звичайним людям-лісорубам і плотогонам, їх дружинам і дочкам, дрібним єврейським корчмарям, торговцям і ремісникам, котрі проживали в околицях Колочаєви і мали грати самих себе, себто відобразити своє життя та працю. Прем'єра фільму відбулася у березні 1934 року в Празі, а через кілька місяців його почали показувати і в Ужгороді.

Образ Марійки-невірниці, близький до Анни з "Украденого щастя" І. Франка, природньо і



Дівчина з Луг. 1938 р.

Рампа і Життя

цілком оригінально втілила Ганна Шкелебей, 19-літня уроженка Вишнього Бистрого (Міжгірщина). Вона походила з бідної верховинської сім'ї, була найстаршою серед восьми дітей. В осамітненій хатині на крутому схилі знайшов цю вродливу дівчину сам І. Ольбрахт. Не маючи жодного уявлення про кіно, вона погодилась зіграти головну роль. Краса і темперамент Ганни, її талановита гра на репетиціях і зйомках зачарували присутніх. У неї з'явилася свита шанувальників. Хлопці з Колочави через неї бились, а учасники творчої групи ворогували. Ганна Шкелебей пізніше вийшла заміж за вчителя Слобошпицького, народила трьох дітей. Її призабута нині живе у Бардієві (Словаччина). Але тоді, у середині 30-х її поява на екрані викликала потужний резонанс не тільки вдома, але й по всій країні, Чехо-Словаччині. "Марійка-невірниця" особливо полюбилась молоді, полюбилась непідробним колоритом і щойновідкритим материком – жіночою романтикою Верховини. Тріумф Ганни Шкелебей – знаменне та осібне явище в історії краю. На мистецькому овиді Закарпаття вона єдина з кінозірок.



Екс-міністр Карпатської України С. Ключурак з дочкою Ольгою. Прага, 1939 р.

У 30-х роках заявила про себе плеяда молодих поетес. У літературний процес вони внесли свіжий струміль ніжності та ідилічності, викохані впливами народнопісенних зразків, лірики Т. Шевченка і Лесі Українки. Журнали "Пчілка" і "Наш рідний край", газета "Карпатська правда" та ін. повсякчас знайомили широкий загал із набутками жіночої музи, а також друкували численні записи місцевого фольклору, зроблені ученицями народних, горожанських шкіл, гімназій. На зміну "нетутешнім" представницям красного письменства 20-х років – Ірині Невицькій – з Пряшева та Марійці Підгірянці – з Галичини, приходять свіжі сили. Це – Миколая Божук (1907, Великий Бичків – 1938, Рахів) зі збіркою "Поезії" (1930). "Нова зірка

Рампа і Життя

на нашому небі", – так лаконічно відзначив її прихід видатний поет В. Гренджа-Донський. А з нею і Маруся Тисянська, літературний псевдонім Марії Кабальюк (народилась 1911 р. у Квасах на Рахівщині). Обидвох їх доля привела до Ужгородської жіночої вчительської семінарії. М. Богородської закінчила її, а М. Кабальюк жук успішно закінчила її, а М. Кабальюк виключили за несплату грошей за навчання і жит-

до в інтернаті. Обидвом припало вчителювати на закарпатській Гуцульщині, Тячівщині. Обидві сміливо ввійшли в літературу, тоді виключно чоловічу пасію.

Проте арсенали альбомної поезії не менш цікаві та колоритні, аніж опубліковане. Взагалі, в юності чи не кожна дівчина заводиться зошит, який раз від разу збагачується сокровеним, інтимним. З часом записи десь затратяться, зрідка їх перечитують нащадки. Ї опиняються у вирі давноминулих пристрастей. У 30-х роках непоодинокими були потуги якого-небудь закарпатського петрарки на мотив – "сріберний пташку, леть через сині гори і дуже красно поздравуй дівчину мою". У Новому Давидковому, що біля Мукачева, зачитувались, наприклад, надзвичайно мелодій-

ними строфами:

*Цілую ніжнєсенькі ручки,
Цілую чарівні вуста,
Я лишивсь навіки нещасним,
Ти стала для мене чужа.*

А на Воловеччині ходили з рук у руки, переписувались з одного записника в інший рядки, оповиті меланхолійністю:

*Спи, дівчино кохана, спи,
Золотій мрії – спи,
І за мене, голубонько,
Не забудь, спімни.*

Не завжди довершена з точки зору поетичних канонів альбомна поезія закарпатської молоді – неосцінний відбиток епохи.



Дівчата з с. Дусино. 1936 р.

Помилково було б гадати, що пересічна жителька Підкарпатської Русі 30-х років – натура сентиментальна, елегійна, аполітична. Для багатьох жінок триада "кухня, діти, церква" перестала бути визначальною. Одначе феміністок серед українок бракувало. Студентка Карлового університету в Празі Марта Дубай, мабуть, уперше заакцентувала увагу на цьому. У статті "Проблеми карпаторуської жінки", написаній для "Альманаха общества карпаторусских студентов "Возрождение" (1936), вона виступила за вільний вибір професій та роду занять, проти консерватизму громадських звичаїв, суспільної думки. "У карпатських русинів, не зважаючи на те, що за жінкою признається рівність, є неписаний закон – закон родичів і суспільства, який дуже гальмує життя і применшує духовні можливості", – афористично резюмувала студентка. А далі: "Жінка, яка намагається досягти керівного місця в суспільстві, є або твердого, чоловічого характеру, або це одна із найслабших дочок Єви".

Під впливом зовнішніх факторів (фемінізм у всесвітніх масштабах), відбиваючи внутрішні потреби, у ті часи виник невідомий досі образ жінки-трибуна. Анна Рошкович-Туряниця (1910, Вишній Студений – 1943, Польща) очолювала навіть жіночий відділ Закарпатського крайкому Комуністичної партії Чехословаччини. Будучи



Анничка з Ворочева.
1939 р.

дружиною і соратником тодішнього керівника Червоних профспілок краю І. Туряниці (1901–1955), вона лише півтори сотні разів виступила на мітингах, демонстраціях, приурочених боротьбі з міжнародним і місцевим капіталом. Одначе дружинам відповідальних партійних керівників пасувала не тільки роль вірної помічниці, що поряд з чоловіком мусіла закінчити якісь курси, приміром у Комуністичному університеті в Харкові. Словачка Маргарита Буковинська (народилась 1908 р. у м. Спішська Нова Весь, Словаччина), дружина відомого на закарпатських теренах діяча КПЧ І. Балеги, вміла прибутково займа-

тись комерцією. До квітня 1940 року вона тримала в Іршаві невеликий магазин галантереї.

Але найповажнішою та найвпливовішою жінкою тих років була Ірина Петрик-Волошин (1878–1936). Всеньке її життя пройшло в Ужгороді. 39 літ у мирі-злагоді прожила вона з чоловіком – о. А. Волошиним. У 1932 році він, лідер народно-християнської партії, удвох із дружиною подарував під сиротинсьь власний двоповерховий будинок в Ужгороді. Там розмістилося 20 дітей-сиріт. Крім того, з "вини" І. Волошин запрацювала

Рампа і Життя



Мукачівські скаути. 1935 р.

"Руська народна кухня", де безкоштовно і на пільгових умовах харчувались десятки школярів та учнів із незаможних родин. Пані Ірина реалізувала себе не лише в альтруїстичних, благодійних акціях, а якнайповніше – у громадсько-політичній діяльності. Вона стояла біля витоків "Жіночого Союзу Підкарпатської Русі" (засновано у 1921 р.). Очолювала його протягом 15-ти років, розбудовуючи філії у Перечині, Мукачеві, Хусті, Тересві, Великому Бичкові, Ясінях.

Наділена великим організаторським хистом, відчуючи розуміння і щоденну підтримку чоловіка, Ірина Волошин у спілці з Іриною Невицькою, Аврелією Ревай, Марією Долинай (дві останні – це дружини майбутніх міністрів Карпатської України в уряді А. Волошина) виступила ініціатором проведення I з'їзду Народовесцького Жіноцтва Підкарпатської Русі. Він відбувся в Ужгороді 27–28 травня 1934 року і зібрав близько півтори тисячі делегаток од різних жіночих об'єднань краю – "Жіночого Союзу", "Маріяповчанської Конгрегації", відповідних секцій "Просвіти" і "Пласту". Другого дня, 28 травня, вони пройшлись урочистим походом під синьо-жовтими знаменами через усе місто.

Невисипуща та плідна робота держави, громадсько-політичних і культурно-просвітних організацій (українських, русофільських, єврейських, угорських, чеських) пробудили у краєнок небува-

лий доти інтерес до знань. Загальний рівень письменності в українок сягнув тоді 80 відсотків. Він був найнижчим у порівнянні з представницями інших народів, що населяли Закарпаття. Чітко прослідковується потяг і до щоразу вищих щаблів освіти, котрі відкривали двері для пристойної чи навіть екзотичної професії. "Хочу вчитися на льотчицю", – одна із заповітних мрій закарпатських дівчат тої доби. Проте частіше доводилось вдовільнитися працею медсестри, вчительки народних шкіл, секретаря-діловода (3% статі) чи кваліфікованих робітниць (5%). Одноосібно панував сільський елемент (домогосподарки, сезонні робітниці, наймички).

Багатообіцяючі перспективи розвою жіночого руху були перекреслені окупацією краю угорськими військами (14–17 березня 1939 року). Сотні матерів не дочекались з поля бою синів – оборонців Карпатської України. Сотні енергійних дівчат і жінок змушені були також покинути і покидати вітчизну, не втрачаючи віри бачити її вільною, розвиненою. Ті, що залишились удома, чекали радісних перемін. Примітний з цього погляду лист Михайла Фенчака з Ашау біля Крайбурга (Німеччина) до своєї знайомої Олени Макусій у Великі Лучки. У червні 1940 року він, зокрема, писав: "Душе моя сизокрила, будь так добра, відпиши мені пару слів, яке у Вас тепер повітря. Три рази вже Ти приснилась мені, що Ти померла, й приносила-сь мені на моє ліжко білі букети квітів. Пам'ятай час, коли ціла Європа знаходиться в пожежі. У тих пожежах мусить вибудуватися наше змагання й наше стремління, й наше май-

бутнє! Не втрачайте духа. Ми всіма силами мусимо боронити свої права й свою незалежність. Прийде час, коли й наші гармати заgrimлять голосніше ворожих і залунає одна пісня й одна слава від Попраду до Кавказу!"

Прихід Червоної Армії в Східну Галичину (вересень 1939 р.), тобто знесення угорсько-польського і встановлення угорсько-радянського кордону, став сигналом для втечі туди тисячам людей. З ким переходили у СРСР біженки із Закарпаття? Із протоколів, заповнених прикордонниками з підрозділів НКВС (відомство Л. Берії), видно, що безпосередньо разом зі своїми законними чоловіками перейшло 36% жінок (із на сьогодні встановленої кількості – більше п'яти сотень), буквально наздоганяло їх 6%, втекло заодно і від своїх невірних чи жорстоких чоловіків 4%. Зауважимо, що з усіх п'яти тисяч осіб чоловічої статі близько чверті були сімейними. Переважна більшість із них ризиковано залишила вдома жінок з дітьми "на божу волю".

Траплялися випадки, коли дівчата нелегально перетинали кордон зі своїми нареченими або вагітними, щоб уникнути сільської неслави як покритки. Дійсним є і той факт, що найбільше жінок і дівчат потрапляло в Союз у супроводі родичів і знайомих, односельців, але 8% перейшли самостійно. "Ясної мети собі не уявляла, для чого іду в СРСР". – Вельми прикметна у цьому контексті жіноча логіка вчинку. – Мені чоловік

сказав, що підемо зо мною, я і пішла". А чоловіки, як правило, таким чином утікали від мобілізації в угорську армію або дезертирували з неї. А засмучена невдачею дівчина з Берегова на ім'я Гафія запитувала у листі до знайомого у Верхній Студеній: "Що там нового, відколи я пішла, а декотрі відправились у Росію? Дуже жалую, що мусіла іти додому. Коби знала, що то лише так мені пишуть про мамину хворість, була би з ними". На разі Гафія не знала про те, що чигає на її друзів і подруг у Радянському Союзі. Волею випадку вона врятувалась од жорстоких випробувань ГУЛАГом.

Незважаючи на доволі міцні та густі паростки емансипованості, загалом у 30-х роках на Закарпатті спостерігається патріархальна картина міжособистих і внутрішньосімейних відносин. Як уже принагідно зазначалось, домінували селянки. В одязі, буденному і святковому, естетичних смаках (наприклад, зачіска пересічної закарпатської українки – волосся з проділом, зібране в одну тугу косу) і т.п. вони не переступали межі традиції. До них, пересобтяжених щоденними клопотами, зрідка долинали колізії, які точились в елітарних прошарках суспільства. Однак їх невтішні підсумки на них відбивались якнайбільше. Ентузіазм "чехословацької доби" змінився гіркотою та безпросвітністю угорської окупації.

Тільки час не стояв на місці...

Пошта "КРАЯНКИ"

*Богдана Дика
(Аргентина)*

УКРАЇНЦІ – В АРГЕНТИНІ

...Приїхала в Ужгород. Ось на цих давніх знімках, здається з 1938 року, моя мама в гурті однокласників. Тоді їй було років 16, а може й трішечки більше. вперше по довгих літах на рідній землі. Мало що запам'ятала, коли з мамою та сестричкою діставалися в далеку країну.

Україна здобула незалежність. І ми маємо можливість уже без боязні листуватися, навідувати рідних.

Українство в Аргентині (своєрідний масив нашого етносу), як і в інших країнах, переживає нелегкі часи.

Про що хочу сказати? Немало людей перед другою світовою війною покинуло обжиті домівки. Свого часу вітав Буенос-Айрес Софію Крушельницьку. На міжнародному фестивалі в Аргентині фільм "Тіні забутих предків", привезений Іваном Миколайчуком, здобув "Срібний хрест".

Більшість наших людей намагається зберегти українство, хоч трудно переносили перші роки еміграції в чужу країну.

Здобувши освіту і працюючи в Міністерстві здоров'я Аргентини, я продовжувала у вільний час допомагати товариству "Просвіта", іншим організаціям. Немало наших жінок працюють у комітеті при церкві, в який теж входжу.

Побувала і в Києві, Львові, Стрию. Про ці міста багато оповідали мені та сестричці батько і мати. Приїду – розкажу про свої дороги, про людей, з якими зустрічалася.

Думаю, що цікавою буде зустріч у місті Беріссо, де проживає немало українців.